

*Pamięci
Pana profesora Pawła Wieczorkiewicza*

Dla Ewy i Aleksandra

Książki Wydawnictwa Tetragon

Seria „Żołnierze”

Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia, cz. 1: 1914–1916*

Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia, cz. 2: sierpień 1916–1917*

Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia, cz. 3: sierpień 1917–październik 1918*

Teodor Cetys, *Z Warszawy do Warszawy. Zapiski cichociemnego*

Paweł Sztama, *General August Emil Fieldorf – biografia wojskowa*

Awigdor Kahalani, *Wyżyny odwagi*

Roman Starzyński, *Cztery lata wojny w służbie Komendanta. Przeżycia wojenne 1914–1918*

Erwin Rommel, *Piechota atakuje!*

PIOTR JAŻWIŃSKI

KOŃ, KONIAK, KOBIETY

TETRAGON

Redakcja:
Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:
Jolanta Wierzchowska

Projekt graficzny okładki:
Teresa Oleszczuk

Projekt graficzny:
Teresa Oleszczuk

DTP, mapy:
Tadeusz Zawadzki

Indeks:
Tadeusz Zawadzki, Łukasz Przybyło

Copyright © 2010, 2011, 2019 by Piotr Jaźwiński

Copyright © 2010, 2011, 2019 by Tetragon sp. z o.o.

Fotografia na okładce: pluton trębaczy 7. Pułku Ułanów Lubelskich podczas Świąt Kawalerii w Krakowie z okazji 250 rocznicy Odsieczy Wiedeńskiej, październik 1933 (NAC)

Fotografia na stronie tytułowej: Zawodnicy biorący udział w rajdzie 2 DK na trasie Warszawa–Bielsko. Na wadze dowódca dywizji gen. Wieniawa-Długoszowski. (CAW)

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
kontakt@tetragon.com.pl
www.tetragon.com.pl

ISBN 978-83-63374-80-8

Wstęp do II wydania książki *Koń, koniak i kobiety*

Gdyby osiem lat wcześniej powiedział mi ktoś, że książka *Koń, koniak i kobiety* doczeka się kolejnych wydań, byłbym bardzo zaskoczony. Pod zmienionym tytułem, *Oficerowie i dżentelmeni*, ku radości autora sprzedawała się bardzo dobrze. Ułanów wprawdzie już nie ma, ale przetrwała legenda o malowanych chłopcach – bawiących się, pijących i walczących. Prawda jest bardziej złożona i niezwykle ciekawa, za legendą kryje się bowiem ciężka, twarda i kosztowna służba. Zafacynował mnie ten świat kawalerskiego obyczaju i tradycji, z jednej strony poczucia honoru i obowiązku, z drugiej zaś brawurowych zabaw i głębokiej miłości do kobiet i koni.

O tej ostatniej traktuje druga książka. *Oficerowie i konie* to rzecz pisana emocjami. Chciałem pokazać, jakie wspaniałe relacje łączyły kawalerzystów z ich wierzchowcami, jak wielka była to przyjaźń i wielkie zaufanie. Konie traktowano z całym, należytych towarzyszących służby, szacunkiem. One to czuły i choć nie brak było między nimi „charakterów i charakterków”, gdy nadszedł czas najwyższej próby, nie zawiodły, często ginąc wraz ze swym przyjacielem. To książka o wspaniałej przyjaźni, prawdziwie „na śmierć i życie”.

Dziękuję Wydawnictwu Tetragon, że nie zważając na ryzyko, z iście kawalerską fantazją podeszło do tematu.

Życzę miłej lektury.

Piotr Jaźwiński

Od Wydawców

Każda książka ma swoją historię. W 2010 r. nie zdążyliśmy wydrukować książki Piotra Jaźwińskiego *Koń, koniak, kobiety* na Targi Książki Historycznej, odbywające się co roku w Warszawie, ale mieliśmy już ze sobą jej wydruk z pliku, który wysłaliśmy do drukarni. Pokazywaliśmy go wszystkim zainteresowanym i spotkaliśmy się z bardzo ciepłym przyjęciem. Potwierdziło się to, co podskórnie czuliśmy, że taka nietypowa opowieść o naszej kawalerii jest nie tylko potrzebna, ale i oczekiwana przez Czytelników.

Sukces książki spowodował, że w koedycji z Instytutem Wydawniczym Erica, wydaliśmy ją w zmienionej szacie graficznej pod nowym tytułem *Oficerowie i dżentelmeni*. Dzięki tej współpracy w dużym nakładzie pojawiła się w księgarniach i osiągnęła prawdziwy sukces. Idąc za ciosem, wydaliśmy drugą książkę Piotra Jaźwińskiego *Oficerowie i konie*, która też spotkała się z przychylnością Czytelników.

Dzisiaj, po wielu latach od pierwszych wydań, zdecydowaliśmy się wydać obydwie pozycje w jednym tomie pod pierwotnym tytułem, ponieważ tak jak autor, uważamy, że stanowią one całość. Dawno, dawno temu, kiedy spotkaliśmy się z Piotrem Jaźwińskim, żeby omówić pierwsze wydanie książki *Koń, koniak, kobiety*, już wtedy mówił z pasją o drugiej książce, którą chce poświęcić towarzyszom broni ułanów, szwoleżerów i strzelców konnych – koniom.

Nowe wydanie książki *Koń, koniak, kobiety* ukazuje się w naszej serii „Żołnierze”. Warto dodać, że było to pierwsza książka wydana w tej serii i między innymi dlatego darzymy ją szczególnym sentymentem.

Spis treści

Wstęp do II wydania książki <i>Koń, koniak i kobiety</i>.	5
--	----------

Od Wydawców	6
--------------------	----------

Oficerowie i dżentelmeni

Zamiast wstępu.	11
------------------------	-----------

Rozdział I. Organizacja i uzbrojenie kawalerii

czyli o tym, po co ułanom lanca — rzecz, którą trzeba koniecznie przeczytać	19
---	----

Rozdział II. Elementy tradycji kawalerii

czyli czym, i dlaczego, różni się ułan od szwoleżera i strzelca konnego	45
---	----

Rozdział III. Awstryjcy i prawosławni

czyli co to jest sadzawka i warum Kavallerie?.	77
--	----

Rozdział IV. Żurawiejki, cuk, balotaż i... stukułka

czyli o szacunku dla tradycji, szlifowaniu charakterów i niebezpiecznych zabawach	93
--	----

Rozdział V. Na służbie

czyli jak leczyć kaca i dlaczego o 5 rano	136
---	-----

Rozdział VI. Sport i zabawa

czyli co robi kawalerzysta, gdy nie walczy i nie jest na służbie	162
--	-----

Rozdział VII. Śluby, sprawy honorowe i... pogrzeby

czyli specjalne pistolety Wieniawy	189
------------------------------------	-----

Rozdział VIII. Koń, koniak i kobiety

czyli kawalerski sznyt	205
------------------------	-----

Zakończenie. „Hej, hej ułani, malowane dzieci...”	224
Przypisy do części 1	228
Oficerowie i konie	
Wstęp	239
Rozdział I. Początek drogi czyli skąd się brały konie w wojsku	244
Rozdział II. Jak szkolić młodego konia czyli prawosławni kontra awstryjcy	254
Rozdział III. Nie wszystko złoto, co się świeci czyli dlaczego oficer powinien mieć własnego konia sportowego	269
Rozdział IV. Najtrudniejszy pierwszy krok czyli pierwsze szkolne miłości	279
Rozdział V. Konie legendy i legendy o koniach czyli charaktery i charakterki	297
Rozdział VI. Wojna czyli jak odchodziły legendy	316
Zakończenie	335
Słownik	340
Przypisy do części 2	341
Bibliografia	347
Skorowidz osób i koni	355

Oficerowie
i dżentelmeni

Orkiestra 11 Pułku Ułanów przed defiladą na Polu Mokotowskim, VI 1937 (CAW)

Zamiast wstępu

*Według mego dziadka, Pan Bóg najpierw stworzył Polskę, Napoleona, Pułk Szwoleżerów Gwardii, Virtuti Militari i Marszałka Piłsudskiego*¹. Tak rozpoczyna swoje wspomnienia profesor Janusz Zawodny i trzeba bezstronnie przyznać, że coś w tym jest. Wszak cały ten niezwykle złożony proces stworzenia tak naprawdę dotyczył jednej z najważniejszych rzeczy, czyli Kawalerii Polskiej. Bo to przecież polska kawaleria stała się sławna na całym świecie dzięki wojnom epoki napoleońskiej i samemu Napoleonowi, który wydobyl z otchłani niepamięci polską jazdę tworząc pułki szwoleżerów, ułanów i strzelców konnych, które później tak wspaniale spisały się na polach bitew w całej Europie, a także zapisały piękną kartę w powstaniu listopadowym.

Reaktywował Wojsko Polskie, a co za tym idzie i kawalerię, Marszałek Piłsudski i to pod jego komendą szły w bój w latach 1919–1920 odnowione pułki szwoleżerów i ułanów. Miał więc pewno dużo racji dziadek autora wspomnień, zresztą jak było, tak było, ze starszymi sprzeczać się nie należy.

A tak już na poważnie, to któż nie zna, a przynajmniej choć raz nie słyszał tych kilku słów:

*Prawda to od wieków znana,
Nie masz pana nad ułana.*

Tak brzmi jedna z najbardziej znanych żurawiejek kawaleryjskich z okresu II Rzeczypospolitej. Te i inne (w sumie około czterystu) żurawiejki, niektórzy puryści językowi z uporem godnym lepszej sprawy nazywają przyspiewkami kawaleryjskimi. W tych kilku zaledwie słowach ulotnego wierszyka zawarty jest stosunek nie tylko kawalerzystów do swej broni, ale stosunek wszystkich Polaków do kawalerii. Pisał o tym zjawisku płk dypl. Aleksander Pragłowski, były dowódca 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego:

*Nie chcąc w niczym ujmować innym broniom, stwierdzam, że kawaleria zajmowała w Polsce od wieków stanowisko uprzywilejowane, które przetrwało dłużej niż usprawiedliwiało to rozwój nowoczesnej techniki. [...] Prawdą jest, że nasza jazda była symbolem narodowej mentalności miłującej narodowe tradycje i przejętej duchem romantyzmu*².

Jak więc widzimy kawalerię my „późni wnukowie i prawnukowie” i co nam zostało z prawdziwej wiedzy naszych przodków o szwoleżerach, ułanach i strzelcach konnych?

Kawaleria polska to w powszechnym mniemaniu przede wszystkim ułani – „malowane dzieci” (zwłaszcza jazłowieccy z racji powszechnej znajomości jednej z żurawiejek pułku – tej o dziewczynie, kiece i ułanie), nieco rzadziej szwoleżerowie, których kojarzy się najczęściej z epoką napoleońską (szwoleżerowie Gwardii Cesarskiej), a już zupełnie gdzieś daleko, prawie

Naczelnik Państwa i Naczelny Wódz, Marszałek Józef Piłsudski na zawodach konnych oficerów artylerii konnej. Warszawa, 1921. (CAW)

na linii horyzontu, znajdują się strzelcy konni. Warto, moim zdaniem, przyjrzeć się z bliska tej „powszechnej” wiedzy o kawalerii II Rzeczypospolitej.

Kawalerzysta, to oczywiście ułan. Oficerowie zaś to weseli i beztroszy utracjusze, bardzo męscy i przystojni, spędzający czas na rautach i balach, w gronie pięknych kobiet. Każdy z nich miał oczywiście tęgą głowę i żelazną kondycję, potrafił więc pić i hulać całą noc, a nawet dwie i trzy, jak miał taką fantazję. Każdy oficer pochodził z bogatej, szlachecko-ziemiańskiej rodziny, nierzadko nawet utytułowanej, dochody miał wysokie, bo to i pensja niemała, i z innych źródeł płynęły pieniądze, żył więc beztrosko i na wysokiej stopie.

Cechowała kawalerzystów ułańska fantazja, która przejawiała się na przykład tym, że zdarzało się im wjeżdżać konno na sale balowe i do eleganckich restauracji czy lokali. Koronnym dowodem jest znany wyczyn najsłynniejszego ułana II Rzeczypospolitej, generała Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, który miał wjechać konno po schodach na piętro do „Adrii”. Powszechnej uwadze umknął fakt, że żaden koń nie zmieściłby się w drzwi owego lokalu – o klatce schodowej nie wspomnę (wąska i kręta) – oraz to, że Wieniawa-Długoszowski był nazywany generałem nie ułanów, lecz szwoleżerów. „Wiadomo” również, że oficerowie, a już oficerowie kawalerii w szczególności, byli najbardziej uprzywilejowaną i nierzadko stojącą ponad prawem grupą zawodową w międzywojennej Polsce. To, co dziś powszechnie uważane jest za przejaw „kawalerskiego fasonu”, tak było określane przez prawdziwych kawalerzystów:

Jeżeli chodzi o fason kawalerski, to on nie polega na ilości wypitego trunku, ani też na jakiejś awanturze wywołanej przez alkohol. Przeciwnie, stanowić o nim będzie poprawne i eleganckie zachowanie się, te zalety, które cechowały prawdziwego rycerza, umiejętność bycia pierwszym w boju i pierwszym w salonie³.

Przytaczam ten fragment, by choć w małym stopniu dać komentarz do tych wszystkich stereotypów, o których do tej pory napisałem. Zresztą ową „powszechną wiedzę” przytaczam celowo, aby na jej tle pokazać, że kawalerzyści cieszyli się i nadal cieszą wielką narodową sympatią.

I to pomimo wszystkich prób zniesławiania kawalerii, umniejszania jej roli jako rodzaju broni, czy w końcu przedstawiania jako kompletnego, żalosego anachronizmu.

Zwłaszcza po II wojnie światowej kawaleria polska przez długi okres miała bardzo złą prasę.

Nie próbowano negować bohaterskiej wręcz heroicznej postawy kawalerii w kampanii wrześniowej 1939 roku, lecz zawężano ją do szeregowych żołnierzy, nieco rzadziej do podoficerów. Szczególną niechęcią darzono korpus oficerski kawalerii przedstawiając go w bardzo złym świetle. To oni mieli być winni klęski, to oni ponosili winę za przegrane potyczki i bitwy, to ich zachowawcza i konserwatywna postawa sprawiła, że oddziały kawalerii nie były w pełni wykorzystane, to im – oficerom – przypisywano winę za niedostateczne przygotowanie szwadronów, pułków czy brygad do działań wojennych. Znane są takie dzieła filmowe poświęcone kawalerii, jak na przykład „Lotna”. Tak o całym zasygnalizowanym wyżej problemie pisał w swych wspomnieniach oficer 3 Pułku Strzelców Konnych, porucznik Zdzisław Janota-Bzowski:

Na temat kawalerii w armii polskiej narosły po wojnie legendy, równie nieprawdziwe jak prawdopodobnie przesadzone były niekiedy legendy o jej działaniach w przeszłości. Taki nieprawdziwy obraz szerzył między innymi film „Lotna”, gdzie pokazano kawalerzystów galopujących z lancami

Szwależer. Poczłówka z okresu międzywojennego. (CAW)

w ataku na czołgi. Twórcy tego filmu i autor powieści Wojciech Żukrowski – sam były artylerzysta konny – wypaczyli obraz rzeczywistości. Nie byli zresztą wyjątkami wśród wielu szerzących także na inne tematy półprawdy i ćwierćprawdy dotyczące międzywojennej Polski⁴.

Skąd się wzięła ta „czarna legenda” kawalerii polskiej, skąd wziął się ten mit o konnych szarżach na czołgi? Częściową odpowiedź na to pytanie można znaleźć w krótkiej notatce redakcyjnej w numerze 107 londyńskiego „Podolaka” z roku 1986:

We wspomnieniach generała Guderiana znalazł się ustęp treści następującej: „Nie znając budowy ani działania naszych czołgów, polska Brygada Pomorska Kawalerii zaatakowała je białą bronią, ponosząc straszliwe straty”.

Zgodnie z prawdą pierwszego września dwa szwadrony 18 pułku ułanów dokonały w rejonie Chojnic szarży na 20. dywizję piechoty, ale wycofały się wobec bezsensu walki, gdy w toku jej zjawyły się niemieckie wozy pancerne i otworzyły ogień z broni maszynowej.

Wbrew kłamliwym twierdzeniom generała Guderiana Polacy znali czołgi i umieli z nimi walczyć, świadcząc o tym boje Wołyńskiej Brygady Kawalerii, która 1 września pod Mokrą potrafiła zatrzymać 4. niemiecką dywizję pancerną, przy czym proporcja sił była taka:

Niemcy – 16 000 ludzi, 50 dział, 48 dział ppanc., 342 czołgi;

Polacy – 7000 ludzi, 12 dział, 16 dział ppanc., 12 tankietek i pociąg pancerny.

Tu też nie było żadnych szarż kawalerii na czołgi, skoro zgodnie z ogólną instrukcją walki, jednostki kawaleryjskie walczyły spieszono. Generał Guderian nie czytał naszej historii pułkowej, a szkoda!⁵.

Skąd więc mimo oczywistych faktów tyle niechęci do kawalerzystów, skąd ciągle próby dyskredytowania ich wartości nie tylko bojowych, ale i moralnych? Dlaczego tak bardzo drażnili i irytowali różnej maści „specjalistów” od prawdy obiektywnej?

Niech odpowiedzą sami kawalerzyści. Cytowany wcześniej Zdzisław Janota-Bzowski tak pisał o służbie w kawalerii:

[...] Nie ulega wątpliwości, że służba w kawalerii nie pozbawiona była blichtru, który wielu irytował i irytuje do dziś. Narzucała także nieco snobistyczny styl zachowania i przestrzegała przesadnej może dbałości o wygląd zewnętrzny. Ale uczyła także postaw, których służba w innych formacjach – poza lotnictwem – nie wpajała w tym stopniu. Wmawiało się kawalerzyście, że nie istnieją dla niego żadne trudności, bo wszystkie jest w stanie pokonać. Nie pokrywało się to oczywiście w pełni z prawdą, ale formowało psychikę żołnierzy i oficerów służących w konnym pułku⁶.

I to właśnie „konny pułk” i jego korpus oficerski jest w centrum naszych zainteresowań.

To o panujących w nim zwyczajach, o jego tradycji – tej historycznej i koturnowej, ale i o tej, którą tworzyły potrzeby zwykłego dnia służby – o tym wszystkim chciałbym opowiedzieć. Chciałbym również przynajmniej spróbować odpowiedzieć na pytanie: coś takiego szczególnego było w kawalerii II Rzeczypospolitej, że do jej zwyczajów i tradycji ciągle powracają kolejne pokolenia Polaków. Czy to tylko kwestia narodowego charakteru, czy może czegoś więcej?

Co spowodowało, że ciągle pamiętamy o kawalerii, o szwoleżerach, ułanach i strzelcach konnych? Spróbuję odpowiedzieć na te pytania dotyczące kawalerii II Rzeczypospolitej, a właściwie jej korpusu oficerskiego, jednak od razu muszę zastrzec, że moim celem nie jest pokazanie go w heroicznej pozie. Wydaje się, że nie w tym tkwiła siła kawalerii, bo choć znana jest jej postawa w czasie działań wojennych, to jednak zanim nadszedł ów czas próby, trzeba się było dobrze przygotować. Pułki kawalerii spełniły swój obowiązek na polu walki. Wykazały się niebywałą spoistością i siłą wytrwania. Rozproszone łączyły się ponownie, by natychmiast stanąć do walki jako zwarte jednostki. Ktoś musiał być głównym animatorem tych zdarzeń, ktoś musiał przygotować szwoleżerów, ułanów, strzelców konnych do radzenia sobie w trudnych sytuacjach bez względu na przeciwności, ktoś musiał nauczyć żołnierzy samodzielności. Śmiało można powiedzieć, że tym „kims” był korpus oficerski pułków kawalerii, wychowany i kultywujący tradycje wielkich wydarzeń z historii narodowej: epoki napoleońskiej, Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Kongresowego i powstania listopadowego, które legły u podstaw Historycznej Tradycji Kawalerii II Rzeczypospolitej.

Myliłby się jednak ten, kto uważałby, że tylko ta wielka koturnowa tradycja obecna była w każdym pułku. Istniały tradycje i zwyczaje charakterystyczne dla każdego z czterdziestu pułków jazdy. Niektóre były podobne i stosowane wszędzie, inne charakteryzowały ten jeden jedyny pułk. Każdy oficer pułku miał obowiązek być strażnikiem tej odrębności, miał obowiązek nauczyć swych podkomendnych, że oto spotkał ich niebywały zaszczyt służenia w jedynym, niepowtarzalnym i zdecydowanie najlepszym pułku w całej armii. W jaki sposób tego dokonywał i jakim musiał być człowiekiem, jak musiał podchodzić do swych obowiązków każdy, kto zdecydował się na wstąpienie do korpusu oficerów kawalerii, o tym także chcę napisać. Będę się starał również pokazać drogę dochodzenia do stopnia oficerskiego, choć może nieco przewrotnie, bo poprzez obyczaje panujące w Grudziądzkiej Szkole Kawalerii.

Gen. Władysław Sikorski odbiera defiladę 1 Pułku Ułanów Krechowieckich z okazji dziesięciolecia pułku, 1925 (CAW)

Wspomnieć pragnę o literaturze narodowej, która, jak to dobitnie podkreślają wszyscy autorzy wspomnień, poprzez swe wybitne dzieła wywarła na nich wielki wpływ, będąc nierzadko swego rodzaju siłą, która popchnęła przyszłych kandydatów na oficerów kawalerii w tym właśnie kierunku. Przede wszystkim jednak pragnę pokazać zwyczajną trudną służbę, koszarową codzienność, daleką od powszechnie przyjętych wyobrażeń. Oczywiście będą też bale, rauty, będzie szampańska zabawa, ale będą też warunki bytowe i finansowe, które zwłaszcza w przypadku młodych oficerów zupełnie nie przystają do obiegowych opinii. O szarej codzienności, o obowiązkach i obyczajach nie tylko od święta, zamierzam także napisać.

Literatura źródłowa to przede wszystkim wspomnienia byłych oficerów kawalerii. Jedną z fundamentalnych pozycji jest pamiętnik porucznika 13 Pułku Ułanów Wileńskich Grzegorza Cydzika obejmujący lata 1932–1938, pełen opisów życia codziennego młodego oficera, czasu służby, także tego, co działo się poza służbą, a co jej bezpośrednio nie dotyczyło (na przykład bardzo szczegółowy opis sytuacji materialnej młodych podporuczników i poruczników).

Doskonały jest pamiętnik generała Franciszka Skibińskiego zatytułowany *Ułańska młodość 1917–1939*, o którym sam autor napisał we wstępie, że zamierza *naśladować tego pamiętnikarza, którego nazwiska ani nawet narodowości nie udało mi się przypomnieć, a który rozpoczął swoje menuary od zapowiedzi: – Nie chwale, nie ganię, opowiadam*⁷. I to jak wspaniale opowiada. Oprócz wspomnień wojennych z lat 1917–1920 pamiętnik obejmuje całe dwudziestolecie międzywojenne, a jest o tyleż ciekawy, że autor przeszedł drogę od zwykłego ułana w 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w korpusie generała Józefa Dowbora-Muśnickiego, aż do stopnia majora i stanowiska szefa sztabu pancerno-motorowej 10 Brygady Kawalerii, z którą rozpoczął we wrześniu 1939 roku odyseję po różnych frontach drugiej wojny światowej. Trzecim niezwykle ważnym pamiętnikiem są *Nieśmiertelni. Wspomnienia ze służby ułańskiej* pióra Leona Będkowskiego, w części pierwszej opisujące lata nauki w Oficerskiej Szkole Kawalerii w Grudziądzu, a później służbę w 12 Pułku Ułanów Podolskich.

Z dwóch następnych pozycji jedna, wspomnienia oficera 2 Pułku Ułanów Grochowskich porucznika Tadeusza Rószkiewicza pod tytułem *Szable w dłoni*, zbliżona jest charakterem do pamiętników Grzegorza Cydzika, choć autor bardziej się skupia na sprawach służbowych i tym, co działo

**Rtm. Franciszek
Skibiński (CAW)**

się w pułku, sprawy bytowe (poza finansami) traktuje dość pobieżnie. Autor następnych wspomnień noszących tytuł *Obowiązek uciekać* Witold Milewski w pierwszej części opisuje swoją naukę w grudziądzkiej szkole i późniejszą służbę w 3 Pułku Ułanów Śląskich. Ważne są, a to ze względu na zajmowaną pozycję autora, *Wspomnienia z lat dowodzenia* generała Fryderyka Mallego, dowódcy 27 Pułku Ułanów im. Króla Stefana Batorego, obejmujące lata 1929–1937. Wspomnienia te umieszczone zostały w ukazującym się w Londynie „Przeglądzie Kawalerii i Broni Pancernej”. Tak na marginesie, w piśmie tym ukazało się wiele krótkich relacji i wspomnień kawalerzystów. Wspomnienia te dotyczą nie tylko pułków ułańskich, lecz także strzelców konnych.

Pozycją mówiącą obszerniej o tej ostatniej formacji są wspomnienia Zdzisława Janoty-Bzowskiego z 3 Pułku Strzelców Konnych noszące tytuł *Z notatnika konnego strzelca 1932–1945*. O obyczajach i codzienności w artylerii konnej traktują wspomnienia oficera z 11 Dywizjonu Artylerii Konnej (11 dak) Ignacego Bukowskiego, a o mieszczącej się w Grudziądzu Szkole

Podchorążych Rezerwy Kawalerii, fragmenty wspomnień Jerzego Tymiańskiego noszące tytuł *Pisane o zmierzchu*. Dokładny spis pozycji źródłowych zamieszczam w bibliografii. W ostatnich latach ukazało się w kraju wiele pozycji monograficznych traktujących o poszczególnych pułkach kawalerii II Rzeczypospolitej. Pozycje te również umieszczone zostały w bibliografii.

Lance były przedmiotem sporu wśród kawalerzystów (CAW)

Organizacja i uzbrojenie kawalerii

czyli o tym, po co ułanom lanca — rzecz,
którą trzeba koniecznie przeczytać

Po zakończenia wojny polsko-sowieckiej przez niemal całe dwudziestolecie międzywojenne toczyła się dyskusja nad organizacją, uzbrojeniem i użyciem kawalerii, a także jej rolą w przyszłej wojnie. Pierwsza wojna światowa i toczące się w późniejszym okresie lokalne konflikty (np. wojna polsko-sowiecka) nie dostarczyły wystarczająco dużo doświadczenia, aby na jego podstawie stworzyć jedną, niepodważalną doktrynę, która ostatecznie przesądziłaby o kształcie organizacyjnym wielkiej jednostki kawalerii. W armii polskiej wypracowanie jednolitego stanowiska było tym trudniejsze, że korpus oficerski pochodził z trzech różnych armii: rosyjskiej, austriackiej i – co prawda w niewielkim stopniu – także z niemieckiej. Do tego dochodziła mała grupa oficerów przybyłych do kraju z armią generała Hallera. Wszyscy ci, wywodzący się z różnych armii, oficerowie, przedstawiali sobą różne poglądy i szkoły, różne podejście do sztuki wojennej, mieli własne nierzadko bogate doświadczenie wojenne, ale z racji różnic w poglądach było bardzo trudno o wypracowanie jednej spójnej doktryny.

W zasadzie wzorowano się na doktrynie francuskiej, którą wyłożył pułkownik Barbe⁸. Postulował on uzbrojenie kawalerii w lekką broń automatyczną (rkm i lkm), ckm, a także w nowoczesne środki łączności (radiostacje). Kawaleria walczy w szyku pieszym dzięki przyswojeniu sobie metod i technik walk piechoty, nie tracąc nic ze swego rozmachu i szybkości. Według pułkownika Barbe wymaga to tylko lepszego przygotowania i udoskonalenia procesu spieszenia się, lepszego organizacji łączności czy też zaopatrzenia. Wielkim jednostkom kawalerii (brygadam bądź dywizjom – a nawet korpusom) należy przydzielać znaczne środki pomocnicze takie jak: artylerię lekką i ciężką, czołgi, środki obrony przeciwpancernej i przeciwlotniczej oraz wspierające oddziały piechoty. Podczas wykonywania manewru kawaleria wykorzystuje swą ruchliwość i szybkość, w walce dąży do posiadania przewagi ogniowej. W każdej zaś sytuacji stara się osiągnąć zaskoczenie przeciwnika. Związane z tymi założeniami zadania kawalerii to:

1. Rozpoznanie sił przeciwnika;
2. Przenikanie przez luki w linii frontu, atak z flanki na skrzydła ugrupowania przeciwnika, czy też po przeniknięciu przez jego linię obrony, atak od tyłu;
3. Pozostawanie w dyspozycji dowódcy armii (frontu) jako jego rezerwa taktyczna bądź strategiczna.

Tyle doktryna francuska. W Polsce w 1924 roku tak pisał o organizacji wielkich jednostek kawalerii generał Juliusz Rómmel: *Musi być ona na tyle silna i zaopatrzona w środki pomocnicze, aby nie ulec rozbiciu i móc walczyć samodzielnie aż do nadejścia własnej piechoty. 3-y pułkowa brygada tego zadania nie jest w możliwości wypełnić. [...] Jedynie 6-cio pułkowa dywizja będzie mogła, znajdując się o dwa dni marszu przed jednostkami piechoty, wypełnić to zadanie*⁹. W tej koncepcji wielka jednostka kawalerii, w tym przypadku dywizja, ma za zadanie przeniknięcie

Oficerowie
i konie

**7 Pułk Ułanów Lubelskich im. Gen. Kazimierza Sosnkowskiego, Mińsk Mazowiecki.
Służba polowa – Sekcja ręcznego karabinu maszynowego w akcji. 1939 r.**

(Z kolekcji Jacka Janika – ulani.info)

*Polak lepiej zrozumie konia
niż rodaka*

(gen. Józef Dowbor-Muśnicki)

*Bez konia bowiem trudno żyć,
a nawet umierać*

(gen. Stefan Dembiński)

Wstęp

Kiedy kilka lat temu zacząłem zbierać materiały do pracy o korpusie oficerskim kawalerii II Rzeczypospolitej, w wyniku czego z czasem powstała książka, bardzo często natrafiałem na krótsze lub dłuższe (znacznie rzadziej) wspomnienia kawalerzystów o ich wierzchowcach.

Właściwie to nie ma wspomnień kawaleryjskich bez bodaj krótkiego opisu jednego lub dwóch, a nawet i kilku koni. Początkowo (nie licząc tych kilku dłuższych fragmentów) pomijałem je, bądź traktowałem pobieżnie jako uzupełnienie zasadniczej treści.

Koń to koń, kawaleria w opisywanym okresie była wojskiem poruszającym się konno, a walczącym pieszo i choć nauka jazdy konnej była w grudziądzkiej Szkole Kawalerii postawiona bardzo wysoko, choć w pułkach kawalerii kładziono duży nacisk na doskonalenie umiejętności jeździeckich wszystkich kawalerzystów, choć były biegi myśliwskie w św. Huberta, wiele zawodów sportowych z Militari na czele, to jednak nic nie mogło zmienić faktu, że koń powoli tracił na znaczeniu.

Piękne były defilady całego pułku w szyku konnym w dniu jego święta lub z innych uroczystych okazji, wspaniałym widowiskiem musiała być wielka rewia kawaleryjska w Krakowie, ale w sumie były to raczej widowiska służące propagowaniu mocarstwowych wizji państwa i jego sił zbrojnych niż celom praktycznym. Sami kawalerzyści doskonale sobie zdawali sprawę z nieuchronności nadchodzących zmian (dyskusja o organizacji i uzbrojeniu kawalerii w pierwszej części tej książki). Tak byłem zapatrzonny w główny tok swoich rozważań, że nagle straciłem z oczu to, co z tych wszystkich wspomnień wynikało, to o czym tak naprawdę są te krótkie, ulotne (by nie powiedzieć – marginalne) wzmianki. Straciłem z oczu niezwykle emocjonalne opowieści o przyjaźni; o tym, że koń był nie tylko równorzędnym partnerem, ale był przede wszystkim przyjacielem, najwierniejszym druhem na śmierć i życie. W pełni zrozumiałem swój błąd, błąd gorliwego neofity, gdy już po wydaniu książki poznałem pewien wiersz – wiersz tak niezwykle, że postanowiłem raz jeszcze przyjrzeć się kawalerii i kawalerzystom, ale pod trochę innym kątem.

Nie jest przy tym moim celem stworzenie kolejnej poważnej rozprawy naukowej o koniach w kawalerii, to zadanie pozostawiam prawdziwym znawcom przedmiotu. Ja pozostanę przy uczuciach i emocjach, przy tym wszystkim, co dominuje w tych kawaleryjskich wspomnieniach. Wspomnieniach o koniach, wiernych towarzyszach żołnierskiego losu, o których mimo upływu lat żaden kawalerzysta nie zapomniał.

Jakże często zdarzało się, że nawet po półwieczu stary szwoleżer, ułan czy strzelec konny wymieniał bezbłędnie imiona wszystkich swoich koni, których dosiadał, choć nieubлагany czas zatarł w pamięci imiona dziewczyn, których zawsze wokół niego było pełno. Tacy są (a właściwie trzeba pisać – byli) kawalerzyści, a już kawalerzyści polscy szczególnie. Bo przecież każdy Polak to urodzony kawalerzysta, nawet jeżeli ma trudności z dosiadaniem konia (o utrzymaniu się na końskim grzbiecie nie wspomnę). Ale wystarczy tylko trochę czasu, a stanie się nim na pewno,

Rtm. kontr. Michał Kwaliaszwili z 15. pułku ułanów Poznańskich ze swoimi końmi – Senatorem, Mahometem i Salwą. Poznań, lato 1938 r. (Zbiory Lesława Kukawskiego)

wszak każdy z nas Panowie zgodnie ze swą tradycją rozmiłowany jest w koniu, do niego urodzony – ze swym temperamentem porywczym i zapalnym, gwałtownością charakteru, fantazją i polotem, a szlachetną skłonnością do czynów ryzykownych – zawadiackich¹. No i jak to jest, proszę Panów? Czy ktoś z was powie, że to pomyłka, że to nie o nim, że gdyby tylko mógł, to ho, ho, albo jeszcze więcej?! I jest jeszcze dopełnienie tej naszej „narodowej charakterystyki” – dopełnienie, moim skromnym zdaniem bardzo ważne, posłuchajcie proszę: *Utalentowany jeździec – żyty – zrosnięty z koniem – wie dzie swój żywot rycerski, dysząc nieskrępowaną niczym wolnością, w której koń wierny – jest mu przyjacielem najlepszym*².

Wróćmy jednak do naszego narodowego charakteru, który według znawców przedmiotu, determinuje nasz, polski, stosunek do koni. Janusz Wilatowski w powstałej ponad osiemdziesiąt lat temu pracy zatytułowanej *Koń w życiu polskim: rys historyczno-obyczajowy*, tak opisał wynikający z narodowego charakteru stosunek Polaków do koni.

*Z życiem polskim tak silnie jest związany koń, tak wielką odrywał w nim rolę w prawie każdej jego dziedzinie, że mówić o koniu polskim, to znaczy mówić o glorii oręza polskiego, o szumach skrzydeł husarskich, o szarżach i komunikach jedynych, nieznanach gdzie indziej zupełnie na świecie, o miłości ojcowizny, gdzie ów koń właśnie od żrebaka wzrastał – o chwale i klęskach, o radości i łzach polskiego życia*³.

Dla autora tych słów Polak to urodzony jeździec kochający konie. W przeciwieństwie do innych nacji, na przykład Niemców, którzy są urodzonymi inżynierami, czy też Amerykanów, ludzi interesu – biznesmenów, widzi on Polaka *pomijając inne wybitne przymioty, jako jeźdźca, przede wszystkim jeźdźca*⁴.

Szarża na ćwiczeniach (CAW)

Owo przywiązanie do koni wynika, według niego, z naszej ukształtowanej, wielowiekowej tradycji narodowej. A ta z kolei miała kolosalny wpływ na ukształtowanie się narodowego charakteru Polaków.

Jak poczucie konia jest silnie zakorzenionem we krwi polskiej nad tem może w codziennem życiu, nikt się nie zastanawia. Jednakże ukochanie podświadome tych kochanych stworzeń żyje w każdym z nas i żyć musi, bowiem cała kultura polska, całe polskie życie z jego ogromną tradycją życia ziemiańskiego jest związane wszystkimi codziennymi węzłami z koniem, właśnie przede wszystkim z koniem. [...] Zimny, wyrachowany, obliczony co do sekundy Anglik czy Niemiec jest w swoim żywiole, kiedy może prowadzić lub kierować mechanizmem maszyny i nigdy nie zastąpi Polaka na koniu z jego zręcznością i żyjącym w nim tak często przytłumieniem przez życie zrozumieniem i oddaniem konia graniczącą z dziedzicznym umiłowaniem stworzenia, z którem od najdawniejszego zarania dziejów obcowali jego przodkowie⁵.

Konie w Polsce były od zawsze otaczane miłością i szacunkiem, prawdziwie rzecz można, były najwierniejszymi druhami naszych przodków. Stanowiły o sile naszej armii i jej przewagach w polu. Czyż więc nie należy się im, koniom wojskowym, poczesne miejsce w narodowej pamięci?!

Jakże wspaniałe i piękne były marzenia młodego chłopaka, któremu jawiły się wraz ze służbą ułańską, były natchnieniem malarzy i poetów, ale też przyczyną krwawych awantur, gdy chęć posiadania tłumiła rozsądek i zaćmiewała umysł. Co wtedy myślałyście o nas, co można było zobaczyć w waszych mądrych oczach?!

Czy to samo co dziś, gdy pozbywamy się was niczym niepotrzebnego balastu, gdy nie macie siły pracować w jakimś parku rozrywki czy tym podobnym cyrku lub nie mieście się w rachun-

ku ekonomicznym?! Czy jest wtedy w waszych oczach ból, żal, pogarda – a może mimo wszystko wiara w dobroć, wiara w człowieka nawet wtedy, gdy was krzywdzimy.

Zagalopowałem się, za daleko wybiegam przed szeregiem, nie do mnie należy uczyć i moralizować. Ale czyż można na zimno i bez emocji, chłodno i beznamietnie pisać o Was – bohaterach dziecięcych marzeń i baśni, o Was, które jesteście obecne w setkach porzekadeł i przysłów, o Was które jesteście częścią historii mojego narodu.

Jakże bym chciał ujrzeć Was, znowu w pełnej bojowej chwale, w całym pięknie, w szarży, w biegu, w galopie szalonym, czy też stąpające z niewypowiedzianą gracją w paradnym szyku wśród tysięcy zachwyconych spojrzeń – jakże bym chciał cofnąć czas o dwa, trzy pokolenia, o jakieś osiemdziesiąt, dziewięćdziesiąt lat...

Podobno jest to niemożliwe, podobno to, co minęło, nigdy nie wraca, podobno... – ale przecież byliście częścią kawalerii, a dla kawalerii nie ma rzeczy niemożliwych, więc proszę, wróćcie chociaż na chwilę...

Niech się ukążą konie tak różne, jak różni są ludzie. Konie posłuszne i krnąbrne. Sensaty i fantaści, prostoduszne i cwaniaki, sumienne i markieranty, tępaki i wariaty. Niech się ukążą klacze wysokiej krwi, arystokratki o sercu nieulękłym i nogach ze stali, nerwowe i dumne, o kształtach cudnych jak piękno wcielone, o skórze nieporównywalnej gładkości i oczach, dla których mogłeś stracić głowę, o pieszczocie chrapek, dla której mogłeś zapomnieć o spotkaniu z narzeczoną. Albo skromne chmyzy taborowe o gęstej grzywie i czujnym pysku, który zawsze chleb z kieszeni żołnierza namacał, o niezmąconym spokoju ducha i niewyczerpanej dobrej woli do tchu ostatniego⁶.

Spróbujmy, może się uda. Trzeba tylko zamknąć oczy, uruchomić wyobraźnię i oto już odbywamy podróż w czasie i przestrzeni. Trzeba tylko bardzo mocno tego pragnąć, a na pewno się uda, ponieważ dla kawalerii nie ma rzeczy niemożliwych. Ale zanim zaczniemy, to na początek trochę historii, która mogłaby się zacząć mniej więcej tak.

Grzegorz Cydzik z koniem Diabeł. Nowa Wilejka, lata 30. XX w.
(Z archiwum rodzinnego Janiny Cydzik)

Początek drogi

czyli skąd się brały konie w wojsku

Pierwsza wiosna życia wydawała się tak bardzo odległą w końskiej pamięci. Przestronnie było wtedy na okólniku i tak żrebięco niezdarńie na nogach, Jakże naiwnie spłoszył się kiedyś, gdy, wylegując się na świeżej trawie, spostrzegł pierwszego w życiu motyla. Owad był barwny, nakrapiany. Nagle zatrzepotał na kielichu kaczęńca. Tuż koło jego chrap. Wtedy zerwał się. Galopował długo dookoła. Wreszcie skrył się w cień ciała swojej matki.

Gdy oddzielono go w samodzielną czeredę rówieśników, szybko poznał się z nimi. Paśli się razem. Czasem ich ponosiło młodzieńczo. Swawola, wierzganie, tarzanie się. Wybiegał ku podchodzącym ludziom, zadzierzyście potrząsał grzywką i tupiąc twardo kopytkami, naskakiwał, jakby chciał nastraszyć!

Znali go wszyscy. Wybijał się zdecydowanie. Przewodził. Pierwszy szedł wszędzie. Ustępowano mu miejsca. Był żywy, ambitny, władczy w swoim przyrodzonym prymacie dobrej krwi. Minął okres beztróskiego żrebiectwa⁷.

Chyba za daleko wybiegam w przyszłość. Wróćmy do faktów. Jak stwierdza Jerzy Minkiewicz: *Dawny, podziwiany przez swoich i obcych polski koń rycerski nie był rasą, lecz typem użytkowego konia, doskonałym, uformowanym według wymagań i gustu, stale odświeżany cenną krwią orientálną⁸.*

Trochę to dziwne, że szlachta polska tak bardzo zżyta z koniem, spędzająca z nim bez mała całe swoje życie, przepełnione pasją i zamiłowaniem do konia wierzchowego, nie stworzyła własnej odrębnej rasy, tak jak to uczyniło wiele innych europejskich nacji.

Można z dużą dozą prawdopodobieństwa sądzić, że na przeszkodzie stanął nadmierny polski indywidualizm, być może także było i to, że czasy były niespokojne, zaś na Kresach Wschodnich, gdzie były największe warunki do hodowli, stałe wrzało i toczono były niemal bez przerwy krwawe zmagania.

Konie polskie były piękne, silne i rączne i stałe zasilane, i odświeżane potężną dawką krwi bachmatów orientálnych.

Wraz z upadkiem państwa i rozbiorami hodowla podupada, a niekiedy zanika. Stadniny ukraińskie zrabowane przez zaborców idą w rozsypkę, niektóre giną całkowicie. Jednak już w XIX wieku rozpoczyna się we wszystkich zaborach nowoczesna hodowla koni w odtworzonych lub, co znacznie częstsze, w nowo powstałych stadinach. Sławne stają się polskie arabry i folbluty, które odnoszą sukcesy na wielu międzynarodowych wystawach i zawodach sportowych.

Ale oto znów zawierucha dziejowa spowodowała załamanie się polskiej hodowli koni szlachetnych. Pierwsza wojna światowa zdiesiątkowała polskie stadniny tak, że ich stan, a co za tym idzie, stan hodowli koni był katastrofalny. Tak istniejącą wtedy sytuację scharakteryzował po latach generał Stefan Dembiński: *Gdy przyjmowaliśmy po pierwszej wojnie światowej nasze*

Bibliografia

Pozycje źródłowe

- Będkowski L., *Nieśmiertelni, Wspomnienia służby ułańskiej*, Kraków 1997
- Boguski J., *Św. Hubert – patron myśliwych. Bieg myśliwski*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1977, nr 78
- Bogusławski A., *Krechowiak. Koń pułkownika B. Mościckiego*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1957, nr 14
- Borowski A., *Fragmety wspomnień z SPRK 1928–1929*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1995, T. XXI, nr 151
- Bukowski I., *Z minionych lat. Wspomnienia oficera sztabu*, Warszawa 1974
- Buterlewicz K., *Nieco wspomnień o gen. Piotrze Skuratowiczu*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1970, T. VIII, nr 58
- Bzowski-Janota Z., *Notatnik konnego strzelca 1932–1945*, Warszawa 1981
- Cydzik G., *Ułani, ulani...*, Warszawa 1983
- Dąbrowski A., *Wspomnienia z „praktyki” w 2 Pułku Ułanów Grochowskich*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1966, T. VI, nr 44
- Dąbrowski A.J., *Święto Pułkowe w 5 Pułku Ułanów Zasławskich*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1961, T. III, nr 23
- Dobrzyniecki J., *Ananasik*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1990, R. XLIII, nr 114
- Dobrzyniecki J., *Wigilia. Białokrynica 1936 r.*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1990, R. XLIII, nr 115
- Drelinkiewicz S., *Wspomnienia podchorążego. Na ujeżdżalni*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1985, T. XVI, nr 120
- Górny A., *Wspomnienia ze szkoły podchorążych kawalerii Śrem–Sołucz–Biedrujsko*, „Przegląd Kawalerii i Broni i Broni Panc.”, Londyn 1974, T. X, nr 76
- Jaguczański F., *Migawki końskie – Kapral*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1969, nr 62
- Junosza-Szaniawski J., *Wspomnienia ze służby w 7 Pułku Ułanów Lubelskich (1931–1936)*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1968, T. VII, nr 50
- Kmicic-Skrzyński L., *Z lat dowodzenia 11 Pułkiem Ułanów 1921–1929*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1962, T. IV, nr 27
- Kowalski H., *Ostatnia zabawa 3 Dywizji Kawalerii w 1924 roku*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1970, T. VIII, nr 60
- Kulesza S., *Garść wspomnień*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1955, T. I, nr 5

- Kulesza S., *Garść wspomnień*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 2
- Kulesza S., *Garść wspomnień*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 4
- Kulesza S., *Garść wspomnień*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1957, T. I, nr 6
- Lasocki W.A., *Krechowiak*, „Krechowiak. Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1965, nr 71
- Majewski J., *Z teki historycznej – wspomnienie z biegu św. Huberta w toruńskiej szkole*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1983, nr 90
- Mally F., *27 Pułk Ułanów im. Króla Stefana Batorego. Wspomnienia z lat dowodzenia*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1972, T. IX, nr 67
- Medwin R., *Wieniawa i Sezon*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1986, nr 123
- Mentel E.S., *Szable czy lance. Rozważania podchorążego*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1981, T. XIII, nr 103/104
- Migurski R., *Ze wspomnień nowo mianowanego podporucznika szwoleżerów*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1995, T. XXI, nr 151
- Milewski W., *Obowiązek uciekać*, Warszawa 1989
- Minkowski M., *Wspomnienia i zapiski o 12 Pułku Ułanów Podolskich 1921–1939*, „Podolak”, Londyn 1956, nr 41, 42, 43
- Minkowski M., *Święta Bożego Narodzenia*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1955, R. IX, nr 38
- Prąglowski A., *Mój Pułk – Pierwsze kroki*, „Biuletyn Informacyjny Związku 17. p. Ułanów Wielkopolskich”, Londyn 1967, nr 9
- Prąglowski A., *Ze wspomnień o dawnym pułku*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1992, T. XIX, nr 142
- Odrębności Kawaleryjskie*, „Krechowiak Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1999, R. LII, nr 147
- R.D., *Jak 11 DAK z 17 Pułkiem Ułanów współzawodniczył, czyli po prostu – działem w hydrant*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 1
- Raczek F., *Wspomnienia żołnierskie na wesoło*, Londyn 1967
- Rószkiewicz T., *Szable w dłoń*, Warszawa 1991
- Rudnicki K.S., *Ułańskie Wotum*, Londyn 1976
- Rybicki T., *Wspomnienia*, Grudziądz 1998
- Sas-Biliński Z., *Ostrogi*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 16
- Sawicki W., *Pułk 4 Ułanów Zaniemeńskich – Święto pułkowe i strzępy wspomnień*, „Tygodnik Polski”, Londyn 1968, 27. VIII
- Skibiński F., *Ulańska młodość 1917–1939*, Warszawa 1989
- Skibiński F., *Pierwsza Pancerna*, Warszawa 1970
- Sokołowski Z., *Moje święta pułkowe*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1986, T. XVI, nr 121
- Skupiński S., *Z anegdoty i humoru kawaleryjskiego*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1965, T. V, nr 37
- Skupiński S., *Wspomnienia sportowe*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1985, T. XVI, nr 117
- Sołtysik S., *Kursy Dowódców Szwadronów*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1966, T. VI, nr 43
- Sołtysik S., *Międzynarodowy bieg myśliwski w oflagu IV C w Colditz w dniu 3 listopada 1941 roku*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1966, T. VI, nr 44
- Staniszewska R., *Dawnych wspomnień czar*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1987, T. XVII, nr 126
- Strzelecki L., *Pułk w Augustowie*, „Krechowiak. Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1964, nr 67
- Szystowski F., *Jeszcze o zabawie w Biedrusku latem 1924 roku*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1970, T. VIII, nr 60
- Tymiński J., *Pisane o zmierzchu*, Warszawa 1988

Wielhorski J., *Szabla*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 4
 Zawodny J., *Okruchy pamięci*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1987, R. XL, nr 109

Opracowania i artykuły

Barbe L., *Współczesne poglądy na kawalerię*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1925, R. II, nr 4 (8)
 Bauer P., *17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego*, Pruszków 1994
 Będkowski L., *Nieśmiertelni. Wspomnienia ze służby ułańskiej*, Kraków 1997
 Bielecki J., *Grajewo – Garnizon jakich najczęściej było niewiele*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1969, T. VII, nr 55
 Bielecki Z., *Spadkobiercy generała Bema – artyleria konna w kampanii wrześniowej*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1979, nr 82
 Bielicki J., *Duch oficerskiej szkoły kawalerii*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1972, T. IX, nr 68
 Błasiński J., *Kawaleria II Rzeczypospolitej na przykładzie 25 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, Warszawa 1996
 Błasiński J., *Kawaleria II Rzeczypospolitej na przykładzie 25 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, Warszawa 1996
 Błaszczak S., *9 Pułk Strzelców Konnych im. Generała Kazimierza Pułaskiego w służbie i pracy garnizonowej w Grajewie*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1972, T. IX, nr 68
 Boguski J., *Artyleria konna i kawaleria w odrodzonej Polsce*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1958, t. II, nr 11
 Boguski J., *Księga artylerii konnej*, Londyn 1976
 Bogusławski A., *Krechowiak. Koń pułkownika B. Mościckiego*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1957, T. I, nr 14
 Bogusławski S., *Z historii i tradycji pułkowych 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich*, „Przegląd Zrzeszeń Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1961
 Breza J., *Samowystarczalność Caprillowskiego naturalnego systemu jazdy konnej*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1933, R. X, nr 7 (93)
 Brezowski, *Zdolność marszowa kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1927, R. IV, nr 3 (19)
 Budyń Z., *Ostatnie Militari w przedwojennej Polsce*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1965, T. V, nr 33
 Buterlewiec K., *Nieco wspomnień o gen. Piotrze Skuratowiczu*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1970, T. VIII, nr 58
 Chodowiecki F., *Konkursy hipiczne, a własne konie oficerskie*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1927, R. IV, nr 9 (25)
 Dąbrowski A., *Uwagi o uzbrojeniu kawalerzysty*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, R. XVI, nr 7 (141)
 Dąbrowski A.J., *Historia 10 Pułku Ułanów Litewskich*, Londyn 1982
 Dembiński S., *Koń w armii po I wojnie światowej*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1959, T. II, nr 13
 Dembiński S., *Koń wojskowy*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, T. I, nr 4
 Dembiński S., *Pańskie oko konia tuczy*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1935, R. XII, nr 2 (112)
 Dembiński S., *Wydarzenie prawdziwe*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, nr 8 (142)
 Dereń de Cornelian J., *Polskie konie kawaleryjskie*, „Komunikat Informacyjny Koła Żołnierzy 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. Gen. Kazimierza Sosnkowskiego”, Londyn 1994, R. XLXXV, nr 77
 Derlinkiewicz S., *Barbarka*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1974, T. X, nr 75
 Dobroński A., *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków 1993

- Dobroński A., Filipow K., *Dziesiątacy z Białegostoku*, Białystok 1992
- Dobrowolski S.M., *General Piotr Skuratowicz*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1965, T. V, nr 37
- Dobrzyński J., *Ananasik*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1990, T. XLIII, nr 114
- Dunin-Wąsowicz J. (Zengus), „Łowczówek”, Koło Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego, Warszawa 1935, nr 5
- Dunin-Wolski L., *Szczegółowe uzupełniające wiadomości z życia artylerii konnej*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1956, nr 35
- E.K., *Ze wspomnień rotmistrza 1918–1945 w barwach 9 Pułku Ułanów Małopolskich*, „Komunikat Informacyjny 9 Pułku Ułanów Małopolskich”, Londyn 1988, nr 19
- Ejsmond J., *Koń w rezerwie*, „Beliniak. Pismo Koła Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Londyn 1970, nr 15
- Felszyński S., *Anegdota autentyczna*, „Beliniak. Pismo Koła Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Londyn 1953, nr 3–4
- Fibich W., *Trening konia wyścigowego*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1930, R. VIII, nr 9 (53)
- Fijoł W., *Jarmułka*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1983, T. XIV, nr 109/111
- Filipow K., *Oznaki pamiątkowe wojska polskiego 1921–1939. Kawaleria*, Warszawa 1992
- Giętkowski M., *Artyleria Konna Wojska Polskiego 1919–1939*, Toruń 2000
- Gilewski R., *W obronie lanc*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1927, R. IV, nr 10 (26)
- Gill P., *Tradycja Pułkowa*, „Podolak”, Londyn 1959, nr 54
- Gnat-Wieteska Z., *1 Pułk Strzelców Konnych – Tradycje i udział w wojnie 1939 r.*, Warszawa 1989
- Gnat-Wieteska Z., *27 Pułk Ułanów im. Króla Stefana Batorego*, Warszawa 1993
- Gnat-Wieteska Z., *4 Pułk Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej*, Pruszków 1995
- Gnat-Wieteska Z., *5 Pułk Strzelców Konnych*, Pruszków 2003
- Gnat-Wieteska Z., *6 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego*, Pruszków 1998
- Gnat-Wieteska Z., *8 Pułk Strzelców Konnych*, Warszawa 1991
- Godyń Z., *Pieśń jazdy polskiej*, „Przegląd Zrzeszeń Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1958, t. II, nr 12
- Godyń Z., Zakrzewski S., (zb.), *Szlakiem ułanów Chrobrego: zarys historii 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego*, Londyn 1973
- Grabowski S., *Na straży Pomorza 1919–1939. 18 Pułk Ułanów Pomorskich*, Warszawa 1995
- Grobicki J., *Zarys historyczny organizacji kawalerii dywizyjnej w latach 1918–1921*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1926, R. III, nr 6
- Grzmot-Skotnicki S., *Bój pod Marcinkowicami 5–6.XII.1914 r.*, „Koło Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Warszawa 1935, nr 7
- Grzymała-Siedlecki A., *O tym jak musiałem kraść owies ze starszym żołnierzem Boligłową*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1974, T. VIII, nr 556
- Hlwaty A., *Dzieje 6 Pułku Ułanów Kaniowskich*, Londyn 1973
- Hoffman W., *Higiena pracy konia wojskowego*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1931, T. VIII, nr 1 (63)
- Jaguczański F., *Migawki końskie – Kapral*, „Artylerzysta Konny. Komunikat Związku Artylerzystów Konnych na Obczyźnie”, Londyn 1964, nr 62
- Janota-Bzowski Z., *Notatnik konnego strzelca 1932–1945*, Warszawa 1981
- Jaroszewicz K., *Modlitwa Beliniaka*, „Beliniak. Pismo Koła Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich

- Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Londyn 1964, nr 13
- Jasiewicz W., *Kilka słów odpowiedzi na artykuł „Samowystarczalność systemu Caprilowskiego”*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1933, T. X, nr 12 (98)
- Jasiewicz W., *W trosce o konia*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1935, T. XII, nr 9 (119)
- Jerulak W., *Zarys historii 9 Pułku Strzelców Konnych im. Gen. Kazimierza Pułaskiego z Grajewa*, Grajewo 1989
- Juchniewicz J., *11 Pułk Ułanów*, Mława 1992
- Kacperski W., *Rozwój motoryzacji a organizacja wielkich jednostek kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1935, R. XII, nr 113
- Kamiński A., *Grudziądzki galop. Wspomnienia*, Lublin 2011
- Kijowski J., Dziewulski J., Maćkowski H., *5 Pułk Ułanów Zasławskich. Zarys dziejów*, Ostrołęka 1991
- Klaczynski K., *Wspomnienia z „Podróży taktycznej” Szkoły Podchorążych Kawalerii*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1971, T. VIII, nr 65
- Kmicic-Skrzyński L., *Jak tu wierzyć koniowi*, „Beliniak. Pismo Koła Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Londyn 1964, nr 13
- Koc Z., *O koniu ułańskim*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1964, T. V, nr 35
- Kostrzewski A., *3 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Polnego Koronnego Stefana Czarnieckiego*, Pruszków 1992
- Kostrzewski A., *9 Dywizjon Artylerii Konnej*, Pruszków 1992
- Kowalski H., *Silva Rerum Krechowiaków*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1987, T. XVII, nr 127
- Krasucki S., *11 Dywizjon Artylerii Konnej*, Pruszków 2002
- Krasucki S., *16 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Gen. Orlicz-Dreszera*, Pruszków 1992
- Krogulec G., *1 Pułk Ułanów Krechowieckich im. Plk. Bolesława Mościckiego*, Warszawa 1990
- Kropielnicki A., *Konie 12 Pułku Ułanów Podolskich w 1939 roku*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1952, R. V, nr 5 (22)
- Królikiewicz A., *Jazda przez przeszkody*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1924, R. I, nr 4
- Krzczunowicz K., *Rodowody Pułków Jazdy Polskiej 1914–1947*, Londyn 1983–1988
- Krzczunowicz K., *Ułani Księcia Józefa*, Londyn 1960
- Kubin J., *Lance czy pistolet?*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 3 (149)
- Kubin J., *Wychowanie oficera kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1939, R. XVI, nr 7
- Kucharski W., *Kawaleria i broń pancerna w doktrynach wojennych 1918–1939*, Warszawa – Kraków 1984
- Kukawski L., *Konie 15 Pułku Ułanów Poznańskich (konie, rzędy, uprzęże i pojazdy konne)*, Poznań 2007
- Kunachowicz A., *Szarża 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich pod Aleksandrowem 3. VIII. 1920*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1936, T. XI, nr 9 (107)
- Kusiak F., *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992
- Laskowski P., *Obawa*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1959, T. II, nr 16
- Laskowski P., *Wasan*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1958, T. II, nr 9
- Lasocki W.A., *Krechowiak*, „Krechowiak. Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1965, nr 71
- Lasocki W.A., *Zwierzęta i żołnierze*, Londyn 1966
- Latour de S., *Czy motoryzacja jest konieczna?*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, R. XIV, nr 1 (135)
- Leligowicz F., *Podolacy piszą*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1964, T. XVIII, nr 67
- Lenartowicz W., *Wspomnienia szwoleżera. Wojna 1920. Niewola 1939–1945*, Kraków 2005
- Leżeński C., Kukawski L., *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław 1999

- Łobodowski J., *Poemat na pomordowane konie*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1974, nr 86
- Machalski T., *Sport konny i własne konie oficerskie*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1928, T. V, nr 5 (31)
- Machalski T., *Dowódca pułku i korpus oficerski*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1931, T. VIII, nr 5
- Machalski T., *Jeszcze o motoryzacji*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, R. XIV, nr 4 (137)
- Machalski T., *Jeszcze o zagadnieniach aktualnych*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1933, R.10, nr 11 (97)
- Machalski T., *Kawaleria i motoryzacja*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1936, R. XIII, nr 8 (130)
- Małysiak J., *Na marginesie artykułu majora Chodowieckiego: Konkursy a własne konie oficerów*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1928, T. V, nr 2–3 (28–29).
- Milewski J., *2 Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich*, Warszawa 1993
- Mincer B., *O reorganizacji kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 9 (155)
- Minkiewicz J., *Chwała koniom*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1968, T. VII, nr 49
- Mirecki W., *Malowane dzieci. Wspomnienia ułana*, Warszawa 1986
- Miśkiewicz (Roch) J., *Ach ta kawaleria (z legionowo-ułańskich wspomnień)*, „Koło Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Warszawa 1936, nr 8
- Miśkiewicz (Roch) J., *Mój pierwszy koń (z legionowo-ułańskich wspomnień)*, „Koło Byłych Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich Beliny im. Józefa Piłsudskiego”, Warszawa 1936, nr 9
- Mitkiewicz L., *Na kursie Mamutów w 1935 roku*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1966, T. VI, nr 41
- Mitkiewicz L., *Omen*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1979, T. XII, nr 93
- Mitkiewicz L., *Generał Ślaski*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1962, T. IV, nr 26
- Mossor S., *Przygotowanie nowoczesnej kawalerii do wojny*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 147
- Nalepa T., *Nasz kierunek jazdy konnej*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1933, T. X, nr 8 (94)
- Notka redakcyjna, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1986, R. 39, nr 107
- Nowakowski J., Połczyński A., Kowalski M., *Z dziejów 10 Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa 1982
- Odrębności kawaleryjskie*, „Krechowiak. Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1999, R. LII, nr 144
- Packiewicz L., *Uwagi o uzbrojeniu kawalerzysty*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 2
- Pększyc J., *O pochodzeniu i rasach konia*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1966, T. VI, nr 72
- Plisowski K., *Darwar*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1961, nr 22
- Podhorski Z., *Kilka uwag o szarży i lancy*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 7 (153)
- Podhorski Z., *Szkolnictwo kawalerii w Polsce*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1957, T. I, nr 7
- Pollak B., *14 Pułk Ułanów Jazłowieckich 1918–1945. Zarys dziejów*, Koszalin 1994
- Pollak B., *Doroczny patrol ułanów Jazłowieckich do klasztoru w Jazłowcu*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1975, T. X, nr 79
- Powała-Dzieślewski Z., *Zagadnienie elementu ognia w nowoczesnej DK*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1927, R. IV, nr 7 (23)
- Prąglowski A., *Kawaleria na rozdrożu*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, R. XIV, nr 12
- Prąglowski A., *Kawaleria w latach pokoju*, [w:] Godyń Z. (red), *Jazda Polska od wybuchu I wojny światowej*, Londyn 1953
- Prąglowski A., *Kawaleria zmotoryzowana*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1936, R. XIII, nr 7 (129)

- Pragłowski A., *Kto zwyciężył pod Komarowem*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1962, T. IV, nr 25
- Pragłowski A., *Myśli kawalerzysty*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1933, R. X, nr 9 (45)
- Pragłowski A., *Od Wiednia do Londynu*, Londyn 1968
- Pragłowski A., *Organizacja ciężkich jednostek kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1927, R. IV, nr 8 (24)
- Prus-Niewiadomski Z., *Szwolężerowie: nasze tradycje*, „Polska Zbrojna. Magazyn Tygodniowy”, R. 1994, nr 49
- Przeklasa Z., *Zarys historii odznaki pułkowej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1992, T. XIX, nr 140
- Raczek F., *Wspomnienia żołnierskie na wesoło*, Londyn 1967
- Radomyski S., *Podchorążych Szwadron Jazdy... Wspomnienia z Grudziądza*, Pruszków 2008
- Radomyski S., *Pożegnanie z kawalerią. Wspomnienia z lat 1937–1945*, Pruszków 2005
- Radomyski S., *Wspomnienia o odrębnościach, zwyczajach i obyczajach kawaleryjskich II Rzeczypospolitej*, Pruszków 1994
- Radomyski S., *Wspomnienia o zwyczajach i obyczajach kawaleryjskich II Rzeczypospolitej*, Pruszków 1994
- Radomyski S., *Żurawiejki*, Pruszków 1995
- Radziunkinas T., *Ideowość w życiu oficera*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1935, R. XII, nr 10
- Rakowski B., *Kawaleria a broń samoczynna*, „Przegląd Kawaleryjski” Warszawa 1925, R. II, nr 3 (7)
- Rawicz J., *Do pierwszej krwi*, Warszawa 1974
- Rogala J., *Opowiadanie podchorążego*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1977, T. XI, nr 88
- Rogala J., *Zeus*, Przegląd Kawalerii i Broni Panc., Londyn 1978, T. XIII, nr 91
- Romaszkan G., *W sprawie konkursów hippicznych, a własnych koni oficerskich*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1928, T. V, nr 8 (34)
- Rostworowski S., *Typ kawalerzysty. (Studium psychologiczne)*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1939, R. XVI, nr 8
- Rościszewski L., *1 Pułk Szwolężerów Józefa Piłsudskiego 1918–1939*, Warszawa 1993
- Roztworowski K., *Jeszcze słycać tętent i rżenie koni*, Mölln 1993
- Rómmel J., *Rola kawalerii w przyszłej wojnie*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1924, R. I, nr 1
- Rószkiewicz T., *Szable w dłoń*, Warszawa 1991
- Rybicki T., *Wspomnienia*, Grudziądz 1998
- Salmonowicz A., *Nie masz pana nad ułaną, a nad lancę nie masz broni!*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1938, R. XV, nr 7 (137)
- Siemiński Z., *Ułańskie k.m. w walkach legionów*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1936, nr 8 (130)
- Skibiński F., *Szarża pod Niestawicami 14. VIII. 1920*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, T. XIV, nr 11 (145)
- Skibiński F., *Kawaleria i motoryzacja*, „Przegląd Kawaleryjski” Warszawa 1937, R. XIV, nr 3 (137)
- Smaczny H., *Księga Kawalerii Polskiej 1914–1947. Rodowody – Barwa – Broń*, Warszawa 1989
- Smolar W., *Strzelcy konni*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1990, T. XVIII, nr 136
- Sołtan A., *Dwie strony medalu*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1936, nr 5 (127)
- Sołtyś S., *Ostatni konny mistrz armii Pułk 3 Ułanów Śląskich w 1939 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1968, T. VIII, nr 51
- Sreda-Teodorski, *O reorganizacji kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski” Warszawa 1927, R. IV, nr 2 (18)
- Stolarski R.E., *Konie pana marszałka*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1994, T. XXIV, nr 158
- Strzelecki Z., *Umundurowanie, wyposażenie i konie w 1 Pułku Ułanów Beliny*, „Beliniak. Pismo Koła Żołnierzy 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich im. Józefa Piłsudskiego”, Londyn 1954, nr 5
- Strzemię-Jankowski J., *Karmazyny i żuliki*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1958, T. II, nr 11

- Suchorzewski L., *Dziedziłowicz*, „Komunikat Informacyjny Koła Żołnierzy 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego”, Londyn 1983, R. XL, nr 166
- Szczawiński S., *Na szpicy*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, T. XIV, nr 12 (146)
- Szczawiński S., *Z lancą czy bez?*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1937, R. XV, nr 5 (151)
- Szystowski F., *Polo w Polsce w okresie międzywojennym 1928–1935*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1972, T. IX, nr 67
- Ślaski E., *Sport konny w wojsku*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1925, nr 2 (6)
- Trenkwald J., *Rozwój i racja bytu naturalnego systemu jazdy konnej*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1939, R. XI, nr 5
- Urbankiewicz J., *Malowane dzieci*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panc.”, Londyn 1985, T. XVI, nr 119
- Wielgosz F.R., *Koń wierny przyjaciel ułana*, „Podolak. Komunikat Koła Żołnierzy 12 Pułku Ułanów Podolskich”, Londyn 1978, R. XXXII, nr 92
- Wielhorski J., *Szabla*, „Przegląd Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1956, nr 4
- Wieniawa-Długoszowski B., *Wstęp* [do] M. Dupont, *General Lassalle*, Warszawa 1931
- Wilatowski J., *Koń w życiu polskiem: rys historyczno-obyczajowy*, Warszawa 1927
- Wotowski S., *Wyrobienie konia wojskowego*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1925, T. II, nr 4
- Zakniewski A., *Zagadnienia ogólne*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1931, T. VIII, nr 7–8 (69–70)
- Zaorski S., *Uwagi nad raidem konnym Warszawa – Grudziądz – Bydgoszcz – Poznań i gotowość bojowa naszej kawalerii*, „Przegląd Kawaleryjski”, Warszawa 1924, R. I, nr 3
- Zapolski J., *Z historii i tradycji 3 Pułku Ułanów Śląskich*, „Przegląd Zrzeszeń Kół Pułkowych Kawalerii”, Londyn 1961, T. III, nr 21
- Zaremba B., *Z Rapsodu Ułańskiego*, „Krechowiak. Biuletyn Informacyjny Koła Krechowiaków”, Londyn 1966, R. XIX, nr 72
- Zaręba P. (red.), *Dzieje 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1 Pułk Ułanów Wielkopolskich)*, Londyn 1973
- Zarzycki P., *Dywizjon Artylerii Konnej im. gen. Romana Sołtyka*, Pruszków 1966
- Zarzycki P., *Dywizjon Artylerii Konnej*, Pruszków 1996
- Żebrowski M.W. (red.), *Ułani Lubelscy*, Londyn 1962

Skorowidz osób i koni

Adamovich, Franciszek 84, 268

Agata, klacz 212

Ali Bey, koń 321

Ananasik, koń 210, 306, 326

Anders, Władysław 73, 164, 334

Anoda, klacz 284, 287

Asystent, koń 323

Augustynowicz, rtm. 80

Badeni, hr. 183

Bajka, klacz 322

Bakaradze, Jan 60

Bałachowicz, Henryk Marcin 125

Banzaj, koń, *zob.* Wojtek, koń

Barbarka, klacz 294

Barbe, L. płk. 19

Bardziński, Jerzy 198

Belina-Prażmowski, Władysław 51, 55, 102, 316, 319, 320

Belina-Prażmowski, Zbigniew 197, 293

Berent, plut. 283, 284, 289, 290, 291

Berezowski, Henryk 56

Będkowska, Maria 193, 194

Będkowski, Leon 16, 73, 124, 125, 138, 188, 191, 193, 263, 304

Bielecki, Jan 159

Bielecki, Zygmunt 42

Bielicki, Jan 122

Bilażewski 197

B., Jan kpt. 186

Błasiński, Jan 189, 196, 197

Bogucki, Wacław 71

Boguski, Jerzy 42, 178

Bohun, koń 165

Bojek, koń 311

Boligłowa, Wincenty 324, 325

Borowski, Adam 126

Borsarelli, markiz 169

Bourchier, Basil G. 338

Box, wałach 284

Breza, Józef 265

Brusiłow, Aleksiej 320

Brygada, klacz 299

Brzezowski, Henryk 91

Brzozowski, Rajmund 85, 86

Budionny, Siemion 32, 56, 61, 106

Bukowski, Ignacy 17, 145, 157, 160, 167, 189, 199

Bułak-Bałachowicz, Stanisław 90

Bylina, Michał 95

Caprilli, Federico 263

Castenedolo-Kasprzycki, Stefan de 77, 78, 79, 80

Cedro, Krzysztof (bohater literacki) 48

Chłapowski, Dezydery 56

Chodowiecki, F. 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277

Chojecki, Edmund 169

Chojnacki, Jan 75, 335

Cholewiński, por. 139

Chołoniewski, Andrzej 125

Chomichowski, Wacław 209

Chomicz, Stefan 295

Chrzanowski, Janusz 60

Cierpicki, Zygmunt 170

Cieśliński, Witold 140, 198

ciocia Frania, *zob.* Korybut-Woroniecka, Franciszka

Cydzik, Grzegorz 16, 92, 143, 147, 152, 155, 157, 158, 165, 167, 180, 191, 192, 194, 196, 243, 248, 249, 250, 302, 303, 305, 311

Cydzik, Janina 243
 Czarniecki, Stefan 64
 Czartoryska, księżna 183
 Czartoryska, Maria 182
 Czartoryski, Olgierd 183
 Czort, koń 212
 Czuczełowicz, Stanisław 84, 85
 Czuczyło, Stanisław, *zob.* Czuczełowicz, Stanisław
 Czykos, koń 299

Daniluk, NN 145
 Dariusz, koń 100
 Darwar II, koń 314
 Darwar, koń 313, 314, 35, 50
 Dąbrowski, Adam 33, 34, 35, 50
 Dąbrowski, Jan Henryk 54
 Dąbrowski, Jerzy 90
 Dąbski-Nerlich, Paweł 165
 Dąmbrowski, Władysław 105
 Della, klacz 299
 Dembiński, Stefan 238, 244, 246, 247, 252, 261, 262, 321
 Diabeł, koń 243, 303, 305
 Diablica, klacz 299
 Dobra, klacz 328
 Dobrowolski, Stefan 90
 Dobrzański, Henryk (Hubal) 169, 273
 Dobrzański, pchor. 124
 Dobrzeński, Jerzy 150, 151, 305
 Dobrzyński, Tomasz 122
 Donhefner, pchor. 123
 Dowbor-Muśnicki, Józef 16, 53, 238
 Dowbor, Romuald 60
 Dragon, wachm. 280
 Drelinkiewicz, Stanisław 294
 Drucki-Lubecki, Konstanty 89, 90, 310
 Duchnowski, Kazimierz 198, 214
 Dunin-Borkowski, Józef 55, 103, 312
 Dunin-Wąsowicz, Jan 202
 Dunin-Wolski, Leon 66, 167
 Dunin-Żuchowski, Włodzimierz 24
 Dureń Matki Boskiej, *zob.* Bułak-Bałachowicz, Stanisław

Dwernicki, Józef 53
 Dziadulski, Zdzisław 163, 184
 Dzirit III, koń 339
 Dzygit – Ostra Saszka, *zob.* Sielicki, Adam

Einzon, koń 322
 Ejsmont, Jerzy 250
 Emir, koń 316
 Ender, bracia: Karol, Teodor i Stefan 177

Falewicz, Tadeusz 144
 Falkowski, rtm. 90
 Farmus, wachm. 152
 Farys, wałach 299
 Fatima, klacz 312
 Fedorowicz, Adolf 133
 Fibich, Władysław 80, 81, 256, 257
 Filipowicz, Julian 214
 Fuks, koń 311
 Furier, koń 212, 313

Gaj, Dmitriewicz Gaj (Gaj Chan, Gaik Bżiszkan) 59, 63, 107, 108
 Gałczyński, Konstanty Ildefons 94
 Gałka, klacz 131, 292, 294
 Ganowicz, por. 282
 Gąsiorowski, Wacław 48
 Gilewski, Roman 31, 32, 52
 Gitara, klacz 312
 Głuchowski, Janusz 207
 Godyń, Zygmunt 93
 Graf, *zob.* Plater-Zyberk, Stanisław
 Grażyna, klacz 185
 Grobicki, Jerzy 63, 187, 188
 Grom, *zob.* Kaprał, koń
 Grom X, koń 299
 Grzmot-Skotnicki, Stanisław 61, 187, 320
 Grzymała-Siedlecki, Adam 324, 325
 Guderian, Heinz 14
 Gutowski, Michał 215
Habsburg, Karol 92
 Habsburg, Leon 108

Halim, koń 312
 Haller, Józef 19, 54, 63, 65, 66, 100, 101, 313
 Hanka-Kulesza, Stefan 201, 311
 Hannibal, koń 214
 Harda, klacz 214
 Hetmański, koń 299
 Hoffman, Władysław 258, 303
 Hrakalo-Horawski, Kazimierz 90
 Hulewicz, Jerzy 193
 Hulewiczówna, Elżbieta 193
 Huskowski, hodowca koni 306

Ibrahim-pasza 56

Jachowicz, Stanisław 125
 Jaciak, uł. 316
 Jackowska-Podhorecka, Marta 193
 Jadwiga, królowa 87
 Jaguczański Franciszek 300
 Janik, Jacek 100, 109, 238, 251, 255, 259, 260, 267, 280, 285, 288, 296, 306, 309, 312, 315, 319, 323, 324, 336, 337, 339
 Janota-Bzowski, Zdzisław 13, 15, 17, 129, 174, 220, 286
 Jarmułka, klacz 329, 330, 331
 Jaroszewicz Krzysztof 313
 Jaroszyński, rtm. 201
 Jasiek, koń 212
 Jasiek, koń (2) 323
 Jasiewicz, Wincenty 262, 267, 268
 Jaworski, Feliks 61, 62, 109, 110, 111, 212
 Jazwiński, Piotr 6
 Joachimiak, wachmistrz 218, 219
 Juda Tadeusz, św. 338
 Junosza-Szaniawski, Jerzy 49, 205, 208
 Jurowski, St. 293

Kacperkiewicz, Zygmunt 151, 305
 Kaczmarczyk, szewc 155
 Kamiński, Antoni 279, 286, 291, 292
 Kantus, koń 292
 Kanty-Zborski, Jan 193
 Kapral, koń 212, 300, 301

Karnicki, Aleksander 63
 Kary, koń, *zob.* Krechowiak, koń
 Kasperkiewicz, Zygmunt 193, 210
 Kasper, koń 335
 Kasztanka, klacz 297, 298, 299
 Kawecki-Gozdawa, Zdzisław 129
 Kądziaława, pchor. 172
 Kir, koń 335
 Klaczyński, Kazimierz 295
 Klara, klacz 286, 287
 Kleeberg, Franciszek 332
 Kmicic, Andrzej (bohater literacki) 48, 49
 Kmicic-Skrzyński, Ludwik 75, 319
 Kocio, *zob.* Drucki-Lubecki, Konstanty
 Koczwarą, Józef 141
 Koc, Zygmunt 332
 Komorowski, Tadeusz 91, 126, 147
 Kon, Leon 277
 Konopka, Jan 55
 Korybut-Woroniecka, Franciszka 98, 210, 299
 Kowalska, Hanna 190
 Kowalski, Roch (bohater literacki) 88
 Kownacki, Włodzimierz 69, 253
 Kozierowski, Czesław 166
 Koziatowski, Jan 52
 Krakowiak, koń 294
 Krechowiak, koń 210, 211, 299, 300, 311
 Krogulec, koń 317
 Kropielnicki, Antoni 248, 249, 250, 306, 335
 Królikiewicz, Adam 264, 265
 Kruszewski, Bolesław 300
 Krysia, klacz 267
 Krysia, klacz (2) 311
 Krzczunowicz, Kornel 91
 Księciu, *zob.* Drucki-Lubecki, Konstanty
 Kubin, Jerzy 34, 35
 Kuczek, Andrzej 151
 Kuczyński, ppor. 141, 142
 Kukawski, Lesław 246, 248, 249
 Kulesza, Seweryn 80, 81, 83, 91
 Kuliński, J. 293
 Kunachowicz, Andrzej 322
 Kuszel (bohater literacki) 49

Kwaliaszwili, Michał 240, 285

Laskowski, Piotr 308, 314

Lasocki, Wiesław Antoni 284, 287, 299

Lassota, mistrz siodlarski 156, 157

Lassota, Zygmunt 132, 191, 335

Latinik, Franciszek 86, 87

Latour, Sławomir de 27

Laura, klacz 212

Laureata, furtianka 150

Lechoń, Jan 94

Lejbuś, koń 292

Leon, koń 292

Lermontow, Michaił 86, 93

Lezgin, koń 308

Leżeński, Cezary 93, 94

Litewski, Jan 211, 300

Lolas, *zob.* Michalski-Lódzia, Leonard

Lubieniecki, Bronisław 328

Łajdacki, koń 290, 292

Łajza, *zob.* Wojciechowski, Jerzy

Łastoczka, *zob.* Skibiński, Franciszek

Łobodowski, Józef 336

Łopata, Antoni 286

Łukowski, Stefan 295

Łuszer, koń 308

Machalski, Tadeusz 23, 24, 25, 27, 274, 275, 277

Maczek, Stanisław 215

Madoński, wachm. 152

Mahomet, koń 240

Majdan, koń 283

Majewski, Jerzy 100, 127

Makarski, Oktawian Wiktor 339

Malczewski, Juliusz 83, 84

Malina, klacz 335

Mally, Fryderyk 17, 141, 198, 199

Małyśiak, Jan 273, 275, 276, 277

Mandaryn, koń 283

Marcinkiewicz, Antoni 198, 199

Mars, koń 212

Massalski, Piotr 200, 203

Medwin, st. uł. 209

Medzio, koń, *zob.* Mars, koń

Mentel, Edward 39, 40

Mera, klacz 298

Michalski-Lódzia, Leonard 214

Michalski, Tadeusz 215

Mika, klacz 335

Mikulicz-Radecka, Elżbieta 59, 69

Milewski, Witold 17, 125, 136, 144, 156, 157

Miller, Olga 214

Mincer, Bohdan 37, 38

Minkiewicz, Jerzy 244

Minkusz, Mikołaj 82

Mirecki, Wiesław 281, 284, 286

Mitkiewicz, Leon 83, 310

Mitraszewski, Mikołaj 271

Moskał, koń 311

Mossor, Stefan 28, 29

Most, wałach 291, 292

Mościcki, Bolesław 53, 91, 198, 203, 210, 299

Mościcki, Ignacy 65, 95, 133

Murat, Joachim 35

Musil, Robert 213

Myzia, Wacław 78

Nabab, koń 211, 301

Nakoniecznikoff-Klukowski, Stanisław 129

Nalepa, Tadeusz 266, 269

Napoleon I 11, 32, 35, 43, 51, 52, 53, 55, 62, 64, 224

Niemen, koń 298

Nil, koń 335

Nirwana, klacz 267

Nowacki, Władysław 149, 150, 292

Nurek, wałach 306, 307

Nurkiewicz, wachm. 204

Obawa, klacz 308

Obraz, koń 310

Obuch-Woszczatyński, Władysław 57, 103

Ocetkiewicz, Marian 142

Okoń, koń 129

Olbromski, Rafał (bohater literacki) 48

Omen, koń 310

- Ordynat, koń 279, 281
 Orlicz-Dreszer, Gustaw 51, 61, 316
 Ossowski, rtm. 61, 108
 Otrębski, Mieczysław 201
 Oxford, koń 335
- P**ackiewicz, Lubomir 34
 Paliwoda, koń 304, 305
 Pardon, koń 284
 Pasturczak, Janusz 199
 Patolski, Zygmunt 215
 Petruliewicz, rtm. 191
 Piasecki, Zygmunt 55, 57, 311
 Pietia, *zob.* Skuratowicz, Piotr
 Piłsudski, Józef 11, 12, 51, 53, 54, 55, 59, 60, 67, 68, 86,
 95, 133, 211, 288, 297, 298, 299
 Pinerola, klacz 306
 Plater-Zyberk, Stanisław 196
 Plisowski, Kazimierz 49, 50, 140, 313, 314
 Plisowski, Konstanty 50, 91, 203, 214
 Podhorski, Zygmunt 34, 36, 37, 63, 91, 125, 126, 220,
 299
 Poniatowski, Józef 55, 64, 102
 Poniatowski, rtm. 82
 Poten, Gwidon 77, 81, 82, 83
 Potocki, Adam 57
 Potocki, Alfred 66
 Powała-Dzieślewski, Zygmunt 22, 23
 Pragłowski, Aleksander 11, 23, 24, 25, 28, 30, 91, 165,
 271, 308, 314
 Pruszanowski, Leon 197
 Prync, koń 335
 Przewłocki, Marian 152, 180, 192
 Przeździecki, Konstanty 82, 92
 Przyborowski, Walery 48
 Pułaski, Kazimierz 66
 Purgel, ogier 306
 Puszkina, Aleksander 86
- Radziwiłł, Bogusław (bohater literacki) 49
 Radziwiłł, Izabella 150
- Radziunkinas, Tadeusz 216
 Rakowski, Bronisław 138, 141
 Reneta, klacz 308
 Ri Gi, książkę 119
 Roch-Miśkiewicz, Jerzy 317
 Rolesław, rymarz 157
 Romaniuk, chor. 87
 Romanowski, Zygmunt 315
 Romaszkan, Grzegorz 274, 276
 Romaszkievicz, Heliodor 251
 Rostworowski, Konstanty 284
 Rostworowski, Stanisław 223
 Rozłucki, Piotr (bohater literacki) 49
 Rożałowski, Jerzy 126
 Rożałowski, Roman 190
 Rómmel, Juliusz 19, 33, 87, 88, 91
 Rómmel, Karol 300
 Rószkiewicz, Tadeusz 16, 48, 125, 126, 143, 144, 148,
 155, 157, 164, 290, 292
 Różycki, Karol 61
 Rudnicki, Jan 90
 Rudnicki, Klemens 149
 Rupp, Rudolf 91
 Rybak, Józef 65
 Rybicki, Tadeusz 166, 170
 Rydwan, koń 299
 Ryś, koń 87, 88
 Rzysszczeński, Gabriel 57
- S**abina, klacz 306, 335
 Salmonowicz, Antoni 37
 Salwa, klacz 240
 Sas-Biliński, Zdzisław 171
 Sawicki, Jan 186
 Sawicki, Witold 335
 Schweitzer, Ludwik 170
 Selim, koń 312, 313
 Senator, koń 240
 Serda-Teodorski, Aureli 21, 22, 23
 Serwus Bóg, *zob.* Sroczyński, Stefan
 Sezon, wałach 209, 210
 Sielicki, Adam 87, 88
 Siemiński, Zygmunt 320

Siemion dubowyje jajca, *zob.* Więckowski, Mikołaj
 Sienkiewicz, Henryk 48, 49, 88, 224
 Sikorski, Władysław 16, 206
 Siła-Nowicki, Jan Romuald 191
 Sitnik, Antoni 300
 Skarżyński, Tomasz 199
 Skibiński, Franciszek 16, 17, 27, 45, 48, 49, 77, 89, 98,
 121, 145, 150, 153, 160, 161, 197, 198, 201, 203,
 208, 213, 214, 222, 322
 Skibiński, Józef 48
 Skrzetuski, Jan (bohater literacki) 48, 49
 Skrzydlewski, Jerzy 139, 191
 Skuratowicz, Piotr 90, 91, 302
 Słowacki, Juliusz 86
 Smyga, koń 335
 Sobieski, Jan III 35
 Sokołowski, Zygmunt 200
 Sołtan, Adam 323
 Sołtysik, Stefan 79, 221, 306, 307
 Sosnkowski, Kazimierz 57
 Sroczyński, Stefan 150
 Stachlewski, Bohdan 198
 Standęło, Stefan 293
 Staniszevska, Renata 183
 Starnawski, Antoni 306
 Stary Plis, *zob.* Plisowski, Konstanty
 Staszek, ułan 318
 Strok, Piotr 319
 Struś, koń 322, 323
 Strzelecki, Leon 316
 Strzemię-Janowski, Jerzy 297, 298
 Suchecki, rtm. 83
 Suchorzewski, Leon 317
 Sumińska, NN 193
 Szczawiński, Stanisław 35
 Szeliski, Stanisław 286
 Szymkiewicz, Bronisław 49
 Szymkiewicz, ordynans 298
 Ślaski, Eugeniusz 77, 82–4, 254–256, 268
 Śmigły-Rydz Edward 299
 Śmigły-Rydz, Edward 57

Telimena, klacz 292
 Tetmajer, por. 139
 Tołkacz, Jerzy 245
 Trenkwald, Józef 268
 Trzaska-Durski, Antoni 163, 184, 213, 221
 Trzaska-Durski, Karol 56
 Tur, koń 302, 303, 311
 Tuski, Maksymilian 60
 Tuwim, Julian 94
 Tymiński, Jerzy 17, 148, 174
 Tytan, koń 284

Uklański, Witold 166
 Urbankiewicz Jerzy 294
 Ursyn-Szantyr Wacław 336

Waćpan, ogier 334
 Walkiria, klacz 295, 296
 Wania, Edward 290
 Waraksiewicz, Mikołaj 148
 Wardejn, Franciszek 211, 301
 Wasan, koń 314
 Wąsowicz, Zbigniew 51
 Werbel, koń 310, 311
 Wesoła, klacz 306
 Wielhorski, Janusz 31, 130, 131
 Wielopolski, Albert 92
 Wieniawa-Długoszowski, Bolesław 13, 52, 59, 94,
 130, 133, 163, 184, 200, 205, 207–210, 212, 215,
 217, 225, 262
 Wieniawontes, *zob.* Wieniawa-Długoszowski, Bole-
 sław
 Wierszuł, Krzysztof (bohater literacki) 49
 Wiewiórkowski, Mieczysław 197
 Więckowski, Mikołaj 88, 89
 Wilatowski, Janusz 240
 Wilk, koń 287, 288
 Wiluś, koń 322
 Wiśniewski, pchor. 203
 Wojciechowski, Albert 221
 Wojciechowski, Jerzy 221
 Wojnarowski, Tadeusz 332, 333
 Wojtaś, Jan 286, 288

Wojtek, koń 277
 Wojtkiewicz, Jan, ps. Wysoki 318
 Wołodajowski, Jerzy (bohater literacki) 48
 Wotowski, Stanisław 265
 Woysym-Antoniewicz, Michał 276
 Wroczyński, Jan 191
 Wuj, *zob.* Szymkiewicz, Bronisław
 Wygonowski, Lucjan 75

Zadra, klacz 212
 Zagłoba, Onufry (bohater literacki) 49, 57
 Zakrzewski, Leszek Władysław 245
 Zalewski, Walenty 328
 Zamoyski, Stefan 219
 Zaorski, Stefan 269
 Zapolski, Jarema 187

Zawisza, koń 212, 284
 Zawodny, Janusz 11
 Zaza, *zob.* Podhorski, Zygmunt
 Zefir, koń 335
 Zeus, koń 260, 304, 328, 329
 Ziębiński, kpr. 203
 Zula, klacz 312
 Zwinny Torrero, koń 299

Żebrowski, Marian 267
 Żeligowski, Lucjan 54, 59
 Żelisławski, Kazimierz 114, 139
 Żeromski, Stefan 48, 49
 Żółkiewski, Stanisław 65, 116
 Żukrowski, Wojciech 14